
**ԻՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍՈՒԲՅԵԿՏԻՎ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐՈՎ
ՄԻՋՆՈՐԴԱՎՈՐԵԼՈՒ ԴԻՄՆԱԶԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋ**

ՀՐԱՉՅԱ ՀՈՎՅԱՆՆԻՍՅԱՆ

Ճանաչման գործընթացի վերաբերյալ իմացաբանական և հոգեբանական իրարամերժ մոտեցումները ճանաչողի ու ճանաչվողի փոխհարաբերության պարադոքս են ստեղծել: Հիմնախնդրի շուրջ ծավալվող քննարկումներն ու բանավեճերը վաղուց արդիական են ոչ միայն փիլիսոփայության շրջանակներում: Հատկանշական են ճանաչման ակտի օրինաչափությունների ու մեխանիզմների բացահայտմանն ուղղված գիտափորձերը, որոնք ընդգրկում են հոգեբանական, հոգեֆիզիոլոգիական և նեյրոհոգեբանական գիտությունների սահմանները: Սակայն սուբյեկտ-օբյեկտային հարաբերությունների վերաբերյալ խնդրահարույց հարցադրումները շարունակ պահանջում են նորանոր գիտական մոտեցումներ ու հետազոտություններ: Վերջիններս մեծ մասամբ հայտնի են իրենց ֆիզիկալիստական նկրտումներով, որոնց ճշացող արդյունքները ճանաչողական կարողությունների սղաճ են արձանագրում՝ ցուցելով օբյեկտին անմիջականորեն առնչվելու սուբյեկտիվ անհնարինությունը: Աստիճանաբար կարծրանում է ճանաչողի և ճանաչվողի միջև անջրպետների առկայության գաղափարը: Ի հայտ է գալիս օբյեկտից հեռացվածության իմացաբանական ճգնաժամ: Ներհոգեկան բովանդակությունները մտապատկերներով արտահայտելու միտումը, դրանց ձևավորման ու փոխակերպման մասին ընդունված պատկերացումները «կերտում են» թե՛ օբյեկտիվ, թե՛ սուբյեկտիվ իրականություններ, որոնց միջև կապը, ըստ շրջանառվող տեսակետների, իրականանում է տարբեր կարգի սուբյեկտիվ պատկերներով ու մետամոդելներով: Սակայն հոգեբանական նմանատիպ պատկերացումներում միշտ մի օղակ պակասել է, որպեսզի նշմարի աշխարհի սուբյեկտիվ պատկերը՝ առանց իրականությունը տրոհելու:

«Պատկերը» կիրառական ու տեխնոլոգիական նշանակության կատեգորիա է, որը հոգեբանության մեջ թեև բազմիցս քննարկվել է, բայց այդ ուսումնասիրությունները հիմնականում եղել են միակողմանի և անհետևողական: Պատճառը, փաստորեն, այն է, որ եղած հետազոտություններում կիրառվել է տեսական-մեթոդաբանական «խտրականություն», ինչպես նաև չեն հաղթահարվել հարացուցային (պարադիգմալ) սահմանները, որոնք հոգեբանության մեջ հանգեցրել են պատկերի հետազոտման հնարավորությունների ու միջոցների խիստ սահմանափակման՝ հարուցելով գիտագործնական լուրջ ճգնաժամ: Եղած հետազոտություններում հիմնական բանավեճերը ծավալվել են օբյեկտիվ-սուբյեկտիվ իրականությունների, մատերիալիստաիդեալիստական առաջնահերթությունների շուրջ, իսկ տվյալները մեծ մասամբ հիմնվել են ֆիզիոլոգիական մոտեցումների վրա:

Այդ պատճառով դասակարգումները խիստ արհեստական են և հարմարեցված, պատճառահետևանքային կապերը ձևական են, կառուցվածքի և գործառույթի միջև տրամաբանական խզում է նկատվում, երևույթների բացատրություններում գրեթե անտեսված են ֆենոմենոլոգիական փաստերը, հաշվառումից հաճախ դուրս են մնացել հետազոտվողների ինքնահաշվետվության ցուցմունքները և այլն: Հարկ է նշել նաև, որ գիտական ուսումնասիրություններում սույն հիմնախնդիրը չափից ավելի ռոմանտիկացված ու միստիֆիկացված է, ինչը պայմանավորված է պատկերի և կերպարի վերաբերյալ գրական-գեղարվեստական նկարագրություններում խորհրդապաշտական միտումների գերակայությամբ:

Հոգեբանության մեջ պատկերը առավել քան նշանակալի է և բազմիմաստ, քանզի համարվում է, որ այն իր վերջնական կերպն ստանում է մարդու գիտակցությունում՝ որպես մտապատկեր՝ իր ողջ տեսականիով, հարուստ, շարժուն և դինամիկ կառուցվածքով: Ապրումների հետ միասին մտապատկերները կազմում են աշխարհընկալման և անձնային վերաբերմունքի հաստատման կարևորագույն կողմերը: Գործառական իմաստով մտապատկերը հանդես է գալիս որպես իմացական գործընթացների համակարգաստեղծ բաղադրիչ, իմացական միավոր, որի միջոցով կազմակերպվում և կարգավորվում է մտային գործունեությունը:

Լայնորեն շրջանառվում և շահարկվում է այն կարծիքը, որ մտապատկերները՝ որպես սուբյեկտիվ կամ ներհոգեկան պատկերներ, անմիջական դիտման չեն ենթարկվում, լիակատար կերպով չեն դրսևորվում և մասնակիորեն են փոխանցվում: Այս ամենը տեղի է ունենում գործունեությամբ ու խոսքով միջնորդավորված՝ հատկանիշների՝ առնչվող պայմանաշաններով: Այս առնչությամբ տեղին է նկատել, որ ճանաչողության միջնորդավորվածության և անմիջականության հիմնախնդիրը պատշաճ ուշադրության է արժանի ոչ միայն փիլիսոփայական, այլև հենց հոգեբանական դիտակետից: Բացի այդ, «արտաքին և ներքին իրականությունների» հարաբերակցության, «սուբյեկտ-օբյեկտային» հարաբերությունների ուսումնասիրությունները պետք է «տեղավորել» ճանաչողության հիմնահարցերի շարքում:

Խորհրդային հոգեբանության մեջ Ա. Ն. Լեոնտևի և նրա հետևորդների շնորհիվ կոնցեպտուալ սխեմայում գիտական ու գործնական նոր հնչեղություն ձեռք բերեց այսպես կոչված «զգայական հյուսվածք» հասկացությունը, որը միջանկյալ օղակ է ընկալող սուբյեկտի և ընկալվող օբյեկտի միջև¹: Սակայն Ա. Ա. Միտկինը իրավացիորեն նկատում է, որ օբյեկտ-սուբյեկտ ճանաչողական հարաբերությունը չի կարող եռանդամ լինել: Այն չի կարող ներառել ինֆորմացիայի որևէ միջանկյալ կրող, ինչպիսին էլ որ լինի²: Ի դեպ, փիլիսոփայության, հոգեբանության և հոգեֆիզիոլոգիայի շրջանակներում եղել են եռանդամ և բազմանդամ սխեմաների ստեղծման բազմաթիվ նախաձեռնություններ, բայց առ այսօր վճռական լուծումներ չեն տրվել խնդրին: Ամեն անգամ հետազոտողի միտքը տրամաբանական փակուղի է մտել՝ չկարողանալով պատասխանել այն հարցին, թե վերջապես որտեղ է «նստում» կենտրոնական դիտորդը կամ այլ կերպ ասած՝

¹ Стен Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения. В 2-х т. Т. 2. М., 1983:

² Стен Миткин А. А. Системная организация зрительных функций. М., 1988, էջ146:

հենց ճանաչող սուբյեկտը: Ինֆորմացիայի միջանկյալ կրողի գոյության օգտին սովորաբար որպես փաստ նշվում է ընկալման առարկայականության ֆենոմենը՝ դրա օբյեկտիվացված բնութագիրը³: Որպես ծանրակշիռ փաստ է ներկայացվում այն հանգամանքը, որ մենք ընկալում ենք ոչ թե սեփական զգայարանի վիճակը, այլ արտաքին տարածության մեջ առկա բուն առարկաները: Սակայն, եթե այդ փաստին նայենք այլ տեսանկյունից (օր.՝ էվոլյուցիոն և օրգանիզմ-միջավայր փոխգործության), ապա զարմանալի և անհասկանալի ոչինչ էլ չկա: Նույնիսկ անհեթեթություն կլիներ պատկերացնել, որ օրգանիզմը ընկալում և զնահատում է ոչ թե շրջապատող աշխարհը, այլ զուտ սեփական ռեցեպտորներում տեղի ունեցող գործընթացները: Որպես երկարատև էվոլյուցիոն վարժանքի արդյունք՝ ռեցեպտիվ դաշտերը կարծես նախադրվել են (կարգի են զգվել) որոշակի ռեգիստրով, որը համապատասխանում է կենսաբանական յուրաքանչյուր տեսակի էկոլոգիական վիճակին⁴: Միտկինը չի պարզաբանում, թե տվյալ դեպքում «ճանաչողության օբյեկտ» և «արտաքին տարածություն» ասելով ինչ նկատի ունի: Խոսելով ազդակների՝ որպես նախանշանների կամ ինֆորմացիայի կրողների մասին, հոգեբանները չեն անդրադառնում այն հարցին, թե ինչպես են դրանք դառնում հոգեկան բնույթի հատկանիշներ: Արտաքին էներգիան օժտված չէ հատկանիշի որակներով, քանի դեռ տարբերակված ազդեցություն չի գործել ընկալիչի վրա: Ավելին՝ ընկալիչի որակներով պայմանավորված՝ այդ ազդեցությունը կարող է տարբերվել կամ գտվել (ընկալվել կամ չընկալվել, ընդունելի լինել այս կամ այն կողմով): Ֆիզիկական ստիմուլյացիայի ողջ փաթույթը հարուստ է բարդ փոփոխականներով: Տեսականորեն դրանք բոլորը կարող են դառնալ տեղեկույթի նշաններ և աղբյուրներ, թեև դիտորդը առավել զգայուն է փոփոխական ստիմուլյացիայի նկատմամբ⁵: Ֆիզիոլոգները փնտրում են նոր մեխանիզմներ, որոնք ընդունակ կլինեն արտացոլելու առարկաների տարածական հատկությունները: Առավել ևս, որ ինֆորմատիկայի, կիբեռնետիկայի և բիոնիկայի սահմաններում պատկերի ճանաչումը նորովի է հասկացվում՝ կապված առարկաների հատկությունների ու նախանշանների ըմբռնման, ազդակների կողմորման ու ապակողմորման հետ:

Ճանաչման ակտի կողմերի և դրանց առնչությունների, առարկայացման, ներքնայնացման, փոփոխությունների ու տարանջումների համատեքստում այժմ անդրադառնանք նաև «արտաքինի և ներքինի»՝ որպես իմացական տարածության կամ հեռավորության խնդրին: Վերջինիս լուծումը դարձյալ պայմանավորված է այն հարցով, թե ճանաչողությունն արդյոք անմիջական է, թե միջնորդավորված: Ճանաչման մասին լայնորեն տարածված «արտաքին միջավայր» հասկացության բացատրությունն աղքատիկ է: Հիմնականում այն բնութագրվում է որպես ֆիզիկական միջավայր՝ զգայարանից դուրս եղած օբյեկտով հանդերձ, մի այնպիսի գործոն (ճանաչող մարմնից հեռու, դիստալ կամ ապրոքսիմալ ազդակ), որն

³ Առարկայացում (օբյեկտիվացիա) - առարկայի սուբյեկտիվ պատկերը արտաքին աշխարհին վերագրելու (արտապատկերելու) առավելապես պերցեպտիվ գործառույթ:

⁴ Տե՛ս Миткин А. А., նշվ. աշխ., էջ 147-148:

⁵ Տե՛ս «Хрестоматия по ощущению и восприятию» / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер и М. Б. Михалевской. М., 1975, էջ 184-186:

առկա է նաև մինչև զգայարանի վրա ազդելը: Ըստ մեր հայեցակետի՝ թեպետ նյարդային ազդակը կարծես թե գործառու է անալիզատոր համակարգի ներսում (ճանաչող մարմնին սերտ, պրոքսիմալ ազդակ), սակայն ևս բնութագրվում է սուբյեկտիվից դուրս (արտաքին) ֆիզիկական հատկանիշներով՝ ցույց տալով իմացական հեռավորությունը⁶: Հակառակ դեպքում սուբյեկտ-օբյեկտային հարաբերության գործառույթը անհնարին կլիներ. ճանաչողն ու ճանաչվողը կնույնականանային, և տարբերակում չէր կատարվի: Այսպիսով, ճանաչման գործընթացում արտաքին ենք համարում այն ազդակները, որոնք դուրս են ճանաչողության ֆենոմենալ արդյունքից:

Ճանաչողական հեռավորության վերաբերյալ մեր դիրքորոշումը հետևյալն է. եթե «սուբյեկտ-օբյեկտ» հարաբերությունում առկա է միջանկյալ X գոյացություն, որը տրամաբանորեն պիտի անմիջական եզրեր ունենա թե՛ օբյեկտի, թե՛ սուբյեկտի հետ, ապա ո՞րն է անհրաժեշտությունը դրանից անդին որոնելու ինչ-որ օբյեկտ: Հենց ինքն էլ ճանաչողի համար կհանդիսանա ինֆորմացիայի անմիջական աղբյուր: Այսինքն՝ ֆենոմենոլոգիական իմաստով՝ հենց այդ X գոյացությունն էլ կարելի է ընդունել որպես ճանաչվող օբյեկտ: Այսպիսով, սղվում է «նախնական օբյեկտի» իրողությունը (ռեալությունը), որքան էլ գայթակղիչ թվա սուբյեկտիվ պատկերից անդին գոյություն ունեցող իրականության ֆիզիկալիստական գաղափարը: Այս մտտեցման շնորհիվ հնարավոր է դառնում խուսափել ճանաչման ակտում, ըստ իս, արհեստականորեն ավելացվող միջանկյալ օղակների «դժվարամարս» գաղափարից: Վերջինս մեծ հաշվով հանգեցնում է իրականության հարկադրական տրոհումների:

Օրինակ՝ Ջ. Բրուները արդարացիորեն կարծում է. «Հոգեկան գործընթացի սենսոր տոնի և դրա նկարագրման համար կիրառվող կոնցեպտուալ մոդելի միջև ֆենոմենալ համընկման ոչ մի անհրաժեշտություն էլ չկա: Այսօր ոչ ոք չի փորձի լրջորեն հերքել ատոմային տեսությունը, ասենք, այն բանի համար, որ, օրինակ, քարը արտաքինով և շոշափելով չի ընկալվում որպես արագ շարժման մեջ գտնվող ատոմների կուտակում»⁷: Սակայն, այսուհանդերձ, պերցեպտիվ և կոգնիտիվ տարբեր գործառույթների՝ որպես իմացական մակարդակների միջև հարաբերություններն ընդունվում են իրականության մասին տեղեկույթի ստացման միջնորդավորված գործընթացներ: «Եթե ընկալումը լիներ անմիջական գործընթաց, ապա մենք գործ կունենայինք ոչ թե արտաքին աշխարհի առարկաների, այլ այս կամ այն մոդալականության զգայական պատկերների հետ, ինչը իրական աշխարհը չէր բացի մեզ համար. ավելի շուտ մեզ կկտրեր նրանից»⁸: Այստեղ անմիջական գործընթացը հասկացվում է որպես իմացական գործընթացի նախորդ փուլի հետ համեմատություն: Ա. Ն. Լեոնտևը գտնում էր,

⁶ Ճանաչման հեռավորություն կամ միջակայք, այսինքն՝ ճանաչող-ճանաչվող համակարգերի (սուբյեկտ-օբյեկտային հարաբերություն) առնչման ֆիզիկական և/կամ ինֆորմացիոն միջանկյալ հատված: Դիստալ և պրոքսիմալ ազդակներից մինչև պերցեպտիվ ֆենոմեն հեռավորությունը:

⁷ **Брунер Дж.** Психология познания. За пределами непосредственной информации. М., 1977, с. 84.

⁸ **Смирнов С. Д.** Мир образов и образ мира // "Вестник Московского университета". Сер.14: Психология. 1981, № 2, с. 15–29.

որ աշխարհը սուբյեկտից իր հեռացվածության մեջ ամոզալ է, և մարդու համար այն ընդունում է հինգերորդ քվադրիչափման պատկերի տեսք: Դա զգայականության միջոցով զգայականի սահմաններից դուրս անցումն է՝ սենսոր մոդալությունից դեպի ամոզալ աշխարհ⁹: Սակայն աշխարհի ամոզալ հատկությունները բնութագրելիս կասկած անգամ չի հայտնվում առ այն, որ ֆիզիկալիստական մոդելն իր հերթին կարող է լինել սուբյեկտիվ պատկերի մի տեսակ: Մեկ այլ հետազոտող պատկերի խնդիրը դիտարկում է որպես ճանաչողի և ճանաչվողի միջև կամրջող օղակ, թեև ճանաչողն ու ճանաչվողը չեն սահմանվում որպես հաշվառվող կողմեր, այլ միանգամից (ստերեոտիպորեն) անցում է կատարվում դրանց միջնորդավորված հարաբերություններին¹⁰: Շրջանառվող մեկ այլ տեսակետ պաշտպանում է երկրորդային կերպարի գաղափարը՝ այն համեմելով կրոնամիստիկական կատեգորիաներով, մտային պատկերների տրանսլյացիոն և այլ հետաքրքիր ֆունկցիաներով, չարի և բարու կերպարներով¹¹: Իրականության հոգեբանական հարաբերականության մասին մենագրությունում Ռ. Մ. Նադյանը խոսում է իրականությունների հաջորդական բազմության մասին՝ առանձնացնելով չորս ռեալություններ¹², որոնց միջև սահմանները, ըստ մեզ, անորոշ և տարրալուծված են: Ճանաչողական տարբեր գործառույթներն ու փուլերն ընդունվում են որպես առանձին իրականություններ:

Կարևորելով և բարձր գնահատելով հիշյալ մոտեցումներն ու հայացքները՝ այնուհանդերձ կարծում ենք, որ ամենևին անհրաժեշտություն չկա սուբյեկտ-օբյեկտային առնչություններն այն աստիճան տրոհել, որ տարբեր իրականություններ ու միջակայքեր որոնելու ճանապարհին հոգեբանական խնդիրների լուծումները փակուղի մտնեն: Իմաստ չենք տեսնում, որ օր.՝ զգայունը (կամ ընկալունը) երկակի տեղեկույթ տա միևնույն առարկայի մասին՝ մի դեպքում որպես նախնական ձևի, մյուս դեպքում՝ վերածնվածի, և որը իմացական իբր ավելի բարդ ու բարձր մակարդակներում պիտի ձեռք բերի այլ բովանդակություններ: Ճանաչման ակտի օրինաչափություններն ու մեխանիզմները հասկանալու համար հոգեբանորեն (նաև տրամաբանորեն) նպատակահարմար չէ քննարկել ճանաչողության սահմաններից դուրս իրողությունները՝ այլ աշխարհներ և/կամ իրականություններ: Բանն այն է, որ հաճախ ինքնահաշվետու անձը¹³ նույնպես կարող է կասկածել իր իսկ մտապատկերի իրողությունը՝ համոզված լինելով, որ դա իրականության հետ որևէ անմիջական կապ չունի, որ դա իր և աշխարհի միջև քանիցս միջնորդավորված պատկերն է՝ այն աստիճանի, որ կարող է նույնիսկ անտեսված լինել օբյեկտիվ ու ճշմարիտ իմացություն կերտելու ճանապարհին: Ուստի, աստիճանաբար զրկվելով իրատեսական բնույթից, մտապատկերները ընդունելի և արժեքավոր են դառնում լոկ

⁹ Տե՛ս Леонтьев А. Н., նշվ. աշխ., էջ 257-260:

¹⁰ Տե՛ս Пол Кюглер. Психические образы как мост между субъектом и объектом // <http://jungland.ru/node/1040>, дата: вс, 08/04/2007-21:00:

¹¹ Տե՛ս Гостев А. А. Психология и метафизика образной сферы человека. М., 2008:

¹² Տե՛ս Нагдян Р. Психологический релятивизм реальности. Психология философии. Ер., 2009:

¹³ Ինքնահաշվետու անձ - ինքնադիտում և ներհայեցում իրականացնող անձ: Ինչպես նաև գիտափորձին սովոր, վարժեցված, պարապած ակտիվ հետազոտող: Մեր գիտափորձերում՝ հոգեկան երևույթների (ֆենոմենների) հաշվետու դիտորդ:

երևակայական ու խորհրդապաշտական տեսանկյուններից:

Որպես վերը նշվածի վերլուծությունների արգասիք՝ չենք վստահում իմացական գործընթացների (մասնավորապես՝ զգայության և ընկալման) վերաբերյալ դասական սահմանումներում «...առարկայի առանձին հատկությունների արտացոլում» ձևակերպմանը, քանզի այն շփոթի տեղիք է տալիս: Այսպես, հաշվի չի առնվում ճանաչող համակարգի բազմաշերտությունը (կամ բազմաձևությունը)՝ տվյալ գործընթացի կամ գործառույթի նեղ «մասնագիտացվածությունը»: Ասել կուզի, թե որտեղ ինչն է արտացոլվում որպես առարկա, որն է առարկայի հատկությունների սուբյեկտիվ ներկայացվածության տեղը: Եթե ընկալման առարկան (օբյեկտը) իրերի ու երևույթների ամբողջական, առարկայական, հաստատուն և ընդհանրական սուբյեկտիվ պատկերն է, ապա զգայման համար որպես արդյունք (արգասիք) հանդես է գալիս գրգիռը՝ անալիզատորի շնորհիվ ֆիզիկական ազդակի փոխակերպված նյարդաէլեկտրական իմպուլսի հետքը գլխուղեղի համապատասխան բաժնում: Բացահայտ է դառնում, որ զգայության առարկան այդ «ազդակ-հատկության» հետքն է (սենսոր օբյեկտ): Փաստորեն, որևէ հատկություն կարող է լինել զգայման, ընկալման, մտածման (կամ այլ պրոցեսի) առարկա՝ կախված դրանց սուբյեկտիվ ներկայացման տեղից, ձևից ու գործառույթից: Այսինքն՝ պայմանավորված իմացական տվյալ դաշտի ֆորմատով ու բովանդակությամբ՝ առարկան նույնպես կարող է բազմաբովանդակ ներկայանալ: Այստեղից՝ զգայության սահմանման մեջ «առարկայի առանձին հատկությունների արտացոլում» ձևակերպումը սխալ է, քանի որ զգայության համար տվյալ հատկությունը ներկայանում է ինքնին որպես համապատասխանող, ռելևանտ առարկա: Ուստի ամենևին կարիք չկա հատկության ապառարկայացում անել՝ ընդունելով այն օբյեկտից ածանցյալ: Կարծում ենք՝ դժվար չէ ընդունել, որ, օրինակ, «կարմիր գույնը»՝ որպես հասկացություն, մտածման առարկա է, որպես գույն (որպես քվալիա¹⁴)՝ զգայման, որպես ինչ-որ բանի գույն՝ ընկալման և մտաբերման առարկա և այլն: Նույնը կարելի է ասել տաքության, ձայնի, ցավի, համի և այլ որակների մասին: Որոշ դեպքերում դրանք անշուշտ կարող են մեկը մյուսի տեղն զբաղեցնել: Բայց այդ առարկաներից յուրաքանչյուրն ունի իր սուբյեկտիվ պատկերը՝ այն էլ տարբեր բովանդակություններով ու կարգավիճակներով: Ահա պատճառներից մեկը, թե ինչու է դժվարանում ճանաչական հատկանիշների դասակարգումն ըստ զգայական մոդալականության և դրա մտային արդյունքի ֆենոմենների: Բացի այդ, վիճարկելի է նաև «անմիջական առկայություն կամ արտացոլում» ձևակերպումը, քանի որ այն դեռևս սահմանելու կարիք ունի:

Արտացոլման տեսության մեթոդաբանությունը բարդացրել է հոգեկան երևույթների ուսումնասիրությունը¹⁵: Տեսականորեն խնդիրը բարդանում է հատկապես այն դեպքերում, երբ կոհերենտություն մատնանշելու

¹⁴ Լատ.՝ *qualia* - որակ, հատկություն: Փիլիսոփայության մեջ օգտագործվում է զգայական (սենսոր) ցանկացած բնույթի երևույթ նշանակելու համար՝ որպես զգայական փորձի որակ: Օր.՝ կարմրություն, ծակոց, ցավ և այլն:

¹⁵ Այս հոդվածում չենք քննարկի այն հարցը, թե ինչպես արտացոլման հատկությունը, ի սկզբանե վերաբերելով առավելապես մատերիային, հետագայում դարձել է նաև հոգեկանի հատկություն:

համար իմացական տարբեր գործընթացների արդյունքները հերթականորեն միմյանցից բխեցնելու «պարադիգմալ հնարք» են գործադրում¹⁶: Փոքր-ինչ բացելով փակագծերը, մենք ստանում ենք հետևյալը. «աշխարհը» պատկերացվում է որպես միջհոգեկան (անգիտակցելի) ինֆորմացիոն միաձույլ (մոնոլիթ) և անփոփոխ կառույց, որը ներկայանում է սուբյեկտին հաջորդաբար՝ սկզբից որպես զգայական, ապա ընկալական, հետո մտածական և այլն, ապա, դրանցից բխեցվելով, բարձրանում է իմացական գործընթացների աստիճաններով, ձևավորվում ու դառնում ավելի բարդ և զարգացած սուբյեկտիվ իրականություն կամ պատկեր¹⁷: Եթե այդպես է, ապա կարելի է եզրակացնել, որ իմացական գործընթացների շղթայում յուրաքանչյուր նախորդող գործառույթ հաջորդողի նկատմամբ առաջնային է՝ որպես ավելի պարզ կառուցվածքի իմացական գործառույթ, որը արտացոլվում է հաջորդի մեջ: Փաստորեն պնդվում է հաջորդիվ ստացած ճանաչական արգասիքի կախվածությունը նախորդիվ տրված ճանաչական արգասիքից: Ավելին՝ դրանք հաջորդաբար միջնորդ են դառնում ոչ միայն օբյեկտիվորեն տրված նախնական առարկայի ճանաչման համար, այլև հենց միմյանց համար: Ստացվում է, որ յուրաքանչյուր հաջորդող գործընթաց արտացոլում է իր նախորդողի արդյունքը, այլ ոչ ի սկզբանե տրվածը՝ այդպիսով «հեռանալով» դրանից: Եվ որքան շատ են այդ շղթայի օղակները, այնքան աշխարհին ավելի միջնորդավորված և «հեռու» է դառնում սուբյեկտից. գույնից մինչև գույնի հասկացություն (անվանում), ծակոցից մինչև ծակող իր, համից մինչև համտեսում, ձայնից մինչև բառ, հետքից մինչև նշան ու լեզու...: Միգուցե զգացումների, հասկացությունների և գործունեության միջև ընկած միջակայքերն են առաջացնում ճանաչման միջնորդավորվածության այդ շփոթեցնող տպավորությունը: Եթե անգամ ընդունելու լինենք, որ սուբյեկտիվ ոլորտում կա որոշակի միջնորդավորվածություն, որի օգտին կարող են հանդես գալ ներհոգեկան տարաբնույթ գործառույթների հաջորդականության փաստերը, ապա ինչո՞ւ օբյեկտիվում որևէ միջնորդավորման մասին փաստեր չկան: Եվ հետո, ինչո՞ւ պիտի իրականությունը հենց սուբյեկտիվից տրոհված կամ բազմացված լինի: Վերջապես, ի՞նչ կարիք կա արտացոլման տեսության հարացույցի շրջանակներում քննարկել մինչարտացոլվող իրականության հարցը: Միևնույն է, ըստ այս տեսության, իրականությունը կամ օբյեկտը գիտակցելի, ճանաչելի է դառնում միայն որպես արտացոլման արդյունք: Դժվար չէ նկատել, որ նման մոտեցման դեպքում ծագում է մեթոդաբանական խզում կամ խտրականության միտում, քանի որ օբյեկտիվը թողնվում է նույնը, իսկ սուբյեկտիվը փոխվում է: Հայտնի պատճառներով ավելի հեշտ ու նպատակահարմար է փոփոխել հոգեկան բովանդակությունները,

¹⁶ Տե՛ս օր.՝ **Березина Т. Н.** Психические образы в структуре образной формы // "Психология и психотехника", 2012, № 1, էջ 13-25 (ըստ այդ տեսակետների՝ ինֆորմացիան անցնում է մշակման մի քանի մակարդակ, յուրաքանչյուրում համապատասխան կարգի պատկերներ են ձևավորվում, որոնք նախորդների ընդհանրացումներն են: Ինֆորմացիայի մշակման այդ անցումներն ու փուլերը դիտվում են որպես օբյեկտ-սուբյեկտ հարաբերության դիապագոն):

¹⁷ Բարդի և պարզի հասկացման մասին տես **Յ. Ռ. Հովհաննիսյան**, «Զարգացում» ֆենոմենի հոգեբանական բացատրության փորձ, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն և հոգեբանություն», 133.4, Եր., 2011, էջ 54-65:

քան հասու լինել ֆիզիկական աշխարհի հատկություններին: Այստեղ ի հայտ է գալիս օբյեկտիվի և սուբյեկտիվի արժևորման պայմանների անհավասարություն: Նման պարագայում մեկնումեկը պիտի հաշվառումից աստիճանաբար սղվի: Եվ այդ բախտին, ըստ ամենայնի, կարժանանա օբյեկտիվը, որովհետև դադարում է հավակնել իրականություն կոչվելու՝ շնորհիվ սուբյեկտիվի բազմակի տրոհման և տարբեր ֆենոմեններով միջնորդավորելու մատչելիության: Այս առումով պատահական չեն «անօբյեկտ իրականության» մասին վերջին ժամանակներիս նորամույժ պատկերացումները¹⁸: Նմանատիպ պատկերացումները, մեր կարծիքով, վկայում են ճանաչողության անտեղի միջնորդավորվածության մասին և հակասում են հենց իրենց ծնող՝ «օբյեկտիվ իրականության սուբյեկտիվ արտացոլման» մեթոդաբանական հիմնային սկզբունքին: Այսպիսի պատկերացումների պատճառով է, որ հոգեկան զարգացման էվոլյուցիոնիստական գաղափարը (որ այդքան շահարկվում է ժամանակակից հոգեբանական գիտության մեջ) աննկատելիորեն փակուղի է մտել: Գիտական նոր ճգնաժամ է հասունացել ճանաչողական ենթահամակարգերի գործառույթների, դրանց միջև կապերի ու կոհերենտության, համընդհանուր հատկությունների ու մեխանիզմների բացատրության փորձերում: Քանզի հաճախ են աչքաթող արվում հոգեկան (մասնավորապես՝ ճանաչողական) գործառույթների դրսևվորման ֆիզիկական, կենսական և տեղեկությանային միջավայրի պայմանները, որոնք նույնպես փոփոխական են: Գիտական գրականության մեջ արժարժվող էկոլոգիական մոտեցումը հիմնականում ձևական, դեկլարատիվ բնույթ ունի: Սակայն մենք հատուկ նշանակություն ենք տալիս հարմարողականության բանաձևին, ըստ որի՝ միջավայրի էական (կենսական) փոփոխությունը անհրաժեշտաբար հանգեցնում է գոյակայող համակարգում համապատասխանող որակի առաջացմանը (նորագոյացմանը): Իմացական ոլորտի յուրաքանչյուր տիրույթ (սենսոր, պերցեպտիվ, կոգնիտիվ և այլ) փոխաբերականորեն կարելի է ընդունել որպես ինֆորմացիոն միջավայրի արդյունք՝ օժտված ճանաչողական համապատասխան կարողություններով: Դրանից է կախված տվյալ միջավայրում ճանաչմանը հարիր առարկայի հետ առնչությունը (ռեսպեկտիվությունը¹⁹):

Մեջբերելով տեսողությամբ ձևի ընկալման պարզագույն մի օրինակ՝ փորձենք ապացուցել վերոնշյալը.

Ինչո՞ւ ենք, օրինակ, այս պարբերական պատկերների կենտրոններում տեսնում քառակուսիներ կամ շրջաններ: Սրա բացատրությունը տալիս է գեշտալտ հոգեբանների նկարագրած տեսողական ընկալման հիմնային օրենքը, ըստ որի՝ խթանող (ստիմուլային) յուրաքանչյուր մոտ ըն-

¹⁸ Տե՛ս օր.՝ **Ռ. Մ. Նադդյան**, Մետաֆիզիկական հոգեբանության ակնարկներ, Եր., 2013, էջ 114:

¹⁹ Համապատասխանության ձև (ընդունելի, թույլատրելի, պայմաններին հարիր):

կալվում է այնպես, որ արդյունարար կառուցվածքը տվյալ պայմաններում լինի թույլատրելի, առավել հասարակ: Ռ. Արնհայմն այն անվանում է «մեծագույն պարզություն»²⁰: Ինչո՞ւ է տարածական հեռավորությունը սուբյեկտին ստիպում տարբեր կառուցվածքի առարկաները տեսնել կլոր: Պատասխանը մեկն է. հեռավորությունը ազդակին այն աստիճան է թուլացնում, որ ընկալման մեխանիզմը հարկադրված «խաբվում է» պարզագույն պատկերով: Նմանատիպ թուլացում կարող է և տեղի ունենալ այլ պայմաններում, ինչպես օրինակ՝ թույլ լուսավորության կամ առարկաներկայացնելու ժամանակային փոքր կտրվածքների դեպքերում (հիշողության մեջ հետքերի թուլացում): Ընկալման նոր փորձը հարմարեցնելով արդեն գոյություն ունեցող հիշողության պատկերին՝ սուբյեկտը միշտ պարզեցնում է իր տեսողական հիշողության ընդհանուր կառուցվածքը, այսինքն՝ նախկին փորձին հարմարումը նույնպես ենթարկվում է պարզության ընդհանուր կանոններին²¹: Հենց պարզ ձևն է ուժգնացնում առարկայի առանձնացումը շրջապատող միջավայրից. ֆոնից ֆիգուրի առանձնացումը ինֆորմացիոն քառսային միջավայրից հարաբերականորեն կարգավորվածի պարզորոշումն է:

Վերոնշյալ տարրական օրինակը վկայում է պատկերագոյացման ընթացքում սենսոր-պերցեպտիվ-կոգնիտիվ տիրույթների համատեղելիությունը՝ մատնանշելով ինֆորմացիոն կառուցվածքների միջավայրածին (էկոգեն) բնույթը: Ուշադրություն դարձնենք, որ վերը ներկայացված օրինակում ձևագոյացումը տեղի ունի ոչ միայն սենսոր ազդակի առկայության, այլև դրա բացակայության պայմաններում: Սա ոչ թե անօբյեկտ ընկալում է, այլ առարկայական տիրույթի փոփոխում (շրջանի կամ քառակուսու ուրվագիծ չկա, բայց այն մտովի լրացվում է կոգնիտիվ կերպով՝ առաջացնելով բացակայողի մասին սենսոր էֆեկտ): Եթե միջավայրի պայմաններին համապատասխանելու այդ պահանջը չլիներ (էկոլոգիական վալիդություն), ապա տվյալ տիրույթը չէր էլ ձևավորվի, դրա կարիքը պարզապես չէր լինի: Փոխարենը կլինեին զուտ ճանաչողական միջակայքեր (ինտերվալներ), որոնք «դատարկ միջանցքներ» կհանդիսանային իմացական ուղրտի անհամատեղելի գործառույթների միջև:

Մեր հայեցակարգում հենքային պնդումներից մեկն այն է, որ սուբյեկտի օնտոգենետիկ և ֆիլոգենետիկ զարգացման ընթացքում իմացական գործառույթները ոչ թե ծնվել կամ բխել են իրարից՝ որպես պարզից բարդ դիալեկտիկական զարգացման արդյունքներ, այլ ծագել են հարաբերականորեն ինքնուրույն կերպով՝ բազմագործոն և փոփոխական միջավայրի առաջադրած պահանջների ներքո: Ենթադրում ենք, որ իմացական ուղրտում գոյություն ունի հանգուցային միջավայր (բնորոշ է հիշողության համակարգիչ հատկությանը), որտեղ տեղի է ունենում իմացական բոլոր տիրույթներից ռեսպեկտիվի քաղվածք և համաժամանակացում (սինխրոնիզացիա)՝ ըստ հատկանիշների համատեղելիության: Օրինակ՝ ծակոցը՝ որպես տեղեկույթ, կարող է զատվել զգայական (սենսոր) տիրույթից՝ միաժամանակ հանդես գալով ընկալական (պերցեպտիվ) տիրույթում, այլ տի-

²⁰ Арнхейм Р. Искусство и визуальное восприятие. М., 1974, էջ 65:

²¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 72-75:

րույթներում նույնականացվել կամ գնահատվել (հուզականորեն և տրամաբանորեն), որպես նշան պահպանվել, դառնալ նմուշ, անձնային նշանակություն ձեռք բերել և այլն: Այս տիրույթներից յուրաքանչյուրն ունի իր յուրահատուկ ձևաչափն ու բովանդակությունը: Առարկայական հատկանիշները եթե հատուկ են իմացական տարբեր տիրույթներին, ապա ուղղակիորեն չեն համընկնի: Սակայն հանգուցային օղակում դրանց միջև կապեր են ձևավորվում՝ ըստ նման (նույնական) հատկանիշների: Ի հայտ են գալիս տարբեր դրսևորումներով հոգեկան ֆենոմեններ: Օրինակ՝ ծակոցը պատկերացվում է ինչպես ասեղի, փշի կամ այլ ծակող միջոցի տեսքով (ասոցիատիվ դրսևորում), այնպես էլ ինչ-որ գույն ունեցող կետիկի կերպով կամ սուլող ձայնի տպավորությամբ (սինեսթետիկ դրսևորում):

Այսպիսով, մեր կողմից որպես վարկած առաջադրվում է ճանաչողական ակտի հետևյալ բացատրական մոդելը. ճանաչվողը (օբյեկտը) բազմահարթ և տարրալուծ (դիֆուզ, սեպարատ, անջատուն) ինֆորմացիոն կառույց է: Այն ճանաչողին (սուբյեկտին) ներկայանում է անմիջականորեն՝ միաժամանակ տրվելով իմացական ոլորտի բոլոր հնարավոր ենթահամակարգերին ու գործառույթներին, բաշխվում է համապատասխան (ռեսպեկտ) իմացական տիրույթների միջև՝ ըստ «առարկայական հասանելիքի» (զգայականը՝ զգայմանը, մտածականը՝ մտածմանը...): Դրանց միջև ֆունկցիոնալ կապերն ու փոխազդեցությունները տեղի են ունենում սինխրոնացմամբ:

Բացի զուտ իմացաբանական արժեք հաղորդելուց, այս մոտեցումը հնարավորություն է տալիս վեր հանելու ճանաչողության նաև բարոյագիտական կողմը: Ճշմարիտ, արդարացի և օգտակար ճանաչողություն իրականացնելու համար ջանք է պահանջվում՝ հաղթահարելի դարձնելու ինքնահաշվետու անձի ինքնաթերագնահատումը, վստահություն ստեղծելու իր և աշխարհի անմիջական ու արժանահավատ հարաբերության հնարավորությունների նկատմամբ:

Բանալի բառեր – *սուբյեկտ-օբյեկտային հարաբերություն, ճանաչման տիրույթ, իմացական տարածություն, անմիջական ճանաչողություն, առարկայականություն, մտապատկեր, քվալիա, ռեսպեկտիվ, սինխրոնիզացիա*

РАЧЬЯ ОГАННИСЯН – О проблеме опосредования действительности субъективными образами. – Чтобы объяснить процесс восприятия субъектом информации, многократно предпринимались попытки построить трехчленные или многозвенные схемы. В них всегда не хватало звена, которое психологически аргументировало бы прямой контакт с объектом. В итоге трудно было определить понятие предмета, свойства психической реальности, внешнего и внутреннего мира человека и т. д. В статье предложена модель познавательного акта сенсорно-перцептивно-когнитивного порядка, в рамках которой рассматриваются отношения между объектом и субъектом познания. Чтобы понять закономерности и механизмы познавательного акта, психологически (и логически) нецелесообразно расчленять субъективную реальность на промежуточные звенья, так как аргументация того, что познание многократно опосредовано разнообразными феноменами вне субъекта и продуктами предыдущих познавательных процессов, методологи-

чески нежизнеспособна. В статье утверждается, что благодаря системе сепаратных познавательных функций психики субъект в состоянии непосредственно воспринять и постичь объективную реальность.

Ключевые слова: *субъектно-объектные отношения, познавательный диапазон, познавательное пространство, непосредственное распознавание, мысленный образ, квалиа, респектив, синхронизация*

HRACHYA HOVHANNISYAN – *About the Problem of mediation of reality by subjective patterns.* – In some scientific paradigms had repeatedly taken steps to build multi-tier schemes for explaining the perception by knowing subject. In all these schemes always lacked one link through which psychologically was argued a direct contact with the knowing object, as it is not able to properly consider the objectivity of the knowing object. Rather, it is accepted only subject to their multilevel ordinary cognitive processes and functions. As a result, it's find difficulty in defining the notions about object properties, psychic reality, the outer and inner world of man, the cognition boundaries between object and subject, etc.

Offered an explanatory model of the cognitive act on sensory- perceptual- cognitive order, within which is examined the relationship between subject and object of knowledge as immediate appearance. The basic point of this concept is as follows: for understanding the laws and mechanisms of the cognitive act, to access the object of knowledge are psychologically (and logically) inappropriated to dismember the subjective reality on intermediates. Subject-object relationship should not include any intermediate carrying agent, because the argumentation that cognition is repeatedly mediated by various phenomenons outside the subject, as well as by products of previous cognitive processes are methodologically nonviable. In consequence of this view, the object of knowledge looks like gradually moved away from the observer.

This article theoretically affirms the possibility of direct perception and comprehension of the objective reality by knowing subject, thanks to the system of separated cognitive functions. Due to this the world, as an information, is given to knower simultaneously (synchronously) over a range of cognitive system, respectively distributed among proper functions of the cognitive range.

Key words: *subject-object relations, cognition range, recognition space, immediately cognition, mental image, qualia, respective, synchronization*